

ASPECTE ALE VIETII ECONOMICE ÎN VICUS-UL MILITAR ACIDAVA

Aurelia GROSU

ASPECTS DE LA VIE ÉCONOMIQUE DANS LE VICUS MILITAIRE D'ACIDAVA Résumé

Grâce aux recherches systématiques faites dans le castrum et le *vicus militaris* Acidava (village d'Enoșești, Piatra Olt du district d'Olt) entre 1990-2002 sont acquis ont été acquises plusieurs informations inédites et un riche matériel archéologique.

Dans la lumière de ces résultats, cet étude présente le caractère et les composants de la vie économique dans cet agglomération rurale, sous la réserve des limites de la connaissance concernant la vie rurale romaine dans la province de la Dacie en général. Dans la structure du matériel, un lieu apart est réservé à la présentation du centre de production céramique d'Acidava, un de les plus grands et actifs dans la province.

Mots clé:

vicus d'Acidava, castrum, céramique, la Dacie romaine, vie économique

---

Preliminarii. Castrul Acidava (Enoșești-Piatra Olt) face parte integrantă din sistemul defensiv al graniței (*limes*) răsăritene a provinciei Dacia, organizat de romani de-a lungul râului Olt, pornind de la Islaz până la Boița (jud. Sibiu).

Particularitățile formelor de relief, potențialul hidrografic, drumul ce urca pe valea Oltului, veche arteră comercială străbătută de negustorii din lumea greco-macedoneană și romană cu mult înaintea cuceririi, au fost pe deplin valorificate de romani, într-o concepție strategică, militară și economică, unitară și încheată.

Fiind zona cea mai expusă atacurilor, frontiera de răsărit a beneficiat de o linie dublă de fortificații – de o parte și de alta a Oltului – *limes alutanus* și *limes transalutanus*.

Între Islaz și Enoșești (Acidava), *limes*-ul alutan (denumire modernă atribuită de Gr. Tocilescu) traversează zona de câmpie, culoar al accesului barbarilor. Pe acest segment al *limes*-ului, Oltul prezintă o asimetrie morfologică – malul estic al râului este mai înalt și mai abrupt decât cel vestic și, prin urmare, trupele de pe tronsonul alutan nu puteau

să țină sub observație directă *Varland*-ul, o mare parte din castelele de pe *limes*-ul transalutan îndeplinind această funcție. Datorită aceleiași particularități geomorfologice, fortificațiile ridicate pe terasa vestică erau orientate cu *porta praetoria* spre râul Olt; apa Oltului suplinea valul de apărare din fața castrelor, albia sa lată și adâncă formând un obstacol greu de trecut de potențialul inamic care venea din est.

Castrul Acidava a fost construit pe un platou dominant al teraselor superioare din dreapta Oltului, ferit de inundații și care oferea o bună vizibilitate pentru cei care îl ocupau. Sub acest nume apare în *Tabula Peutingeriana* (hartă a Imperiului roman de la sfârșitul sec. III p.Chr.), unde este plasat la 13 000 pași nord de Romula, capitala *Daciei Inferior* (ulterior *Dacia Malvensis*). Fără îndoială că romanii au preluat numele unei așezări dacice, amplasată în apropiere. Cel mai probabil, Acidava dacică se afla la Milcov¹, situată în fața fortificației romane, însă pe malul stâng al Oltului. Castrul Acidava a fost ridicat de soldații din *cohors I Flavia Commagenorum*, a cărei activitate este bine atestată pe segmentul *limes*-ului alutan inferior². Poziția în care a fost ridicată fortificația romană se distinge prin controlul circulației la o importantă răscruce de drumuri favorizată de vadul Oltului, ce permitea o lesnicioasă trecere de pe un mal pe celălalt. Castrului Acidava îi revenea misiunea de a apăra Romula pe flancul de nord, apărarea pe flancul de sud fiind asigurată de castrul de la Slăveni, cel mai mare castru din Dacia sud-carpatică.

În jurul castrului Acidava se va dezvolta așezarea civilă, ale cărei urme păreau destul de bine conservate la finele secolului al XIX-lea. Astfel, Gr. Tocilescu nota în manuscrisele sale, că "orașul antic", întărit cu șanț și val de apărare, avea o formă pentagonală, cu latura de până la 100 m, incluzând o suprafață de cca. 20 000 pași³.

Prin poziția geografică și accesul la importante căi de comunicație, Acidava a deținut un loc însemnat în sistemul defensiv al sud-estului provinciei și în producția economică creată de romani în mediul rural.

---

¹ În așezarea geto-dacică fortificată de la Milcov, situată la nord de calea ferată Pitești-Craiova și de pârâul Urlătoarea, pe un platou al terasei stângi a Oltului, Muzeul județean Olt a întreprins câteva sondaje arheologice între anii 1979-1981, în urma cărora a rezultat un inventar arheologic bogat și variat care susține o locuire intensă, datată între a doua jumătate a sec. II și sfârșitul sec. I a. Chr.; posibila identificare a Acidavei dacice la Milcov este avansată de Gh. Popilian, I. Ciucă, *La céramique sigillée d'importation d'Acidava*, în *Dacia* NS, 30, 1986, 1-2, p. 167.

² La Romula în *CIL*, III, 8074, 14c, *IDR*, II, 382; Slăveni, în *IDR*, II, 528; Acidava, în *CIL*, III, 8074, 14d, *IDR*, II, 551.

³ BAR, Fond Gr. Tocilescu, *mss.*, 5139, f. 40; notele de săpătură (în manuscris) ale cercetărilor sistematice și de teren efectuate de Gr. Tocilescu, împreună cu inginerul topograf, P. Polonic, în zona *limes*-urilor alutan și transalutan, au fost descoperite de D. Tudor la Academia Română care le valorifică în ediția a III-a a cuprinzătoarei monografii *Oltenia romană*.

Prezentul studiu valorifică o parte din rezultatele cercetărilor arheologice sistematice efectuate în complexul arheologic Acidava (Enoșești-Piatra Olt), în intervalul 1990-2005, sub coordonarea științifică a regretatului profesor C. Preda. *In extenso*, informațiile și rezultatele obținute în urma cercetărilor arheologice de amploare întreprinse în acest important sit arheologic, au constituit subiectul elaborării tezei de doctorat, susținută în anul 2004 la Facultatea de istorie din cadrul Universității București.

1. OCUPAȚII ȘI MEȘTEȘUGURI

Staționarea în castrul Acidava (Enoșești-Piatra Olt) a unității auxiliare *cohors I Flavia Commagenorum* influențează dezvoltarea teritorială, economică și demografică a așezării de tip *vicus militaris* ce gravita în jurul fortificației. Noua așezare întemeiată pe un amplasament nelocuit, va cunoaște alte criterii de habitat, aduse de o populație nou sosită, odată cu crearea provinciei.

Informațiile stratigrafice, urmele locuințelor de suprafață, ale locuințelor semiîngropate și ale anexelor gospodărești, instalațiile, abundența și varietatea materialului arheologic descoperit reliefează un anume potențial economic și, implicit, demografic.

În evaluarea acestui potențial luăm în considerare factori de natură geografică și militară. Geografic, Acidava este poziționată la limita dintre Podișul Getic și Câmpia Olteniei, consacrată ca o parte însemnată a grânarului Daciei. Bogățiile solului și subsolului spațiului Olteniei erau cunoscute romanilor dinainte de cucerire; o recentă repertoriere a importurilor romane anterioare cuceririi, arată că direcția de pătrundere a influenței romane (negustori, funcționari, militari) este axată pe cursul Oltului⁴, fapt ce explică interesul special acordat regiunii de cuceritorii romani și marea densitate de locuire ce va apărea după transformarea Daciei în provincie.

Se cunoaște că în mănoasa câmpie romanățeană exploatarea pământului, în noul sistem de distribuire a fondului funciar aplicat odată cu constituirea provinciei, este deosebit de intensă. Marile centre de civilizație romană de la Romula și Sucidava au beneficiat de întinse teritorii rurale în interiorul cărora s-au concentrat așezări de tipul *villae-rusticae*, *vicii militares*, precum și așezări daco-romane. O bună parte a pământului a fost atribuită trupelor din castru, cu dreptul de a-l exploata prin munca populației autohtone. Factorul militar a jucat un rol determinant în atragerea dacilor în circuitul vieții romane, atât ca mână de

⁴ Ion Stângă, *Considerații privind locuirea rurală în Oltenia romană*, în vol. *Studii de istorie economică a Daciei romane*, Universitatea de Vest, Timișoara, 2008, p. 28.

lucru, cât și ca resursă importantă în completarea efectivelor, la început în provincii îndepărtate și apoi în Dacia.

Activitatea economică desfășurată în *vicii militares* este tributară în mare parte obligațiilor de aprovizionare ale armatei cu necesarul de hrană și echipament. Treptat, *vicus*-ul devine parte integrantă a vieții provinciale și va influența în bună măsură osatura economică, socială și politică pe care s-a sprijinit ulterior întregul sistem administrativ al provinciei.

Natura descoperirilor de la Acidava dimensionează o activitate economică, predominant agro-pastorală, cu o accentuată componentă meșteșugărească, ce pare a depăși limitele satisfacerii nevoilor armatei. Avem în vedere cantitatea și calitatea produselor ceramice, care susțin o activitate amplă, riguros organizată, destinată și aprovizionării populației din jur, aspect ce subliniază încă o dată interdependența relațiilor economice între mediul militar și mediul civil.

Condițiile de mediu favorabile au făcut ca vechile ocupații - agricultura și creșterea animalelor - să domine în continuare viața economică. În lipsa informațiilor epigrafice, practicarea agriculturii este susținută de o serie de descoperiri: unelte agricole din fier, al căror număr este modest, iar încadrarea tipologică este îngreunată de gradul avansat de corodare, numeroase fragmente de râșnite și *mortaria*, dintre care trei cu ștampila producătorului⁵, gropi de provizii. Spre deosebire de gropile menajere, gropile de provizii aveau pereții căptușiți cu o împletitură de nuiele lipită cu pământ și apoi arsă până la roșu, pentru a preveni umiditatea și posibila invazie a rozătoarelor. Agricultura trebuie să fi cunoscut o dezvoltare mai intensivă de la începutul secolului al III-lea, când aprovizionarea cu produse agricole a trupelor se făcea pe seama așezărilor rurale din împrejurimi, care erau obligate la plata unui impozit în natură, numit *annona militaris*.

Númeroasele oase de animale apărute în cuprinsul secțiunilor cercetate și în gropile menajere, clopoțelul din bronz ce se atârna la gâtul animalelor, lanțurile fragmentare cu verigi mici, reprezintă dovezi ale creșterii animalelor, mai ales, a vitelor mari: bovine, ovicaprine, porcine.

Vânătoarea și pescuitul completau sursele de aprovizionare ale armatei și ale consumului individual; în acest sens reținem frecvența coarnelor de cervidee, colți de mistreț, vertebre și coaste de pește.

Deținem insuficiente mărturii arheologice referitoare la alte îndeletniciri, derivate din cele principale, a căror practicare nu o putem însă ignora: cultivarea viței de vie (un indiciu este oferit de reliefurile votive

⁵ PHILEMON, unul dintre cei mai cunoscuți producători de *mortaria*, regăsit în mai multe centre ale provinciilor romane dunărene; în acest sens, a se vedea Silviu Sanie, *Classica et orientalia*, V, în SCIVA, 50, 1999, 3-4, p. 181.

închinat lui Dionyosos), a plantelor de grădină, a pomilor fructiferi (din unele gropi menajere au fost recoltați sămburi asemănători celor de caiși).

În general, activitățile meșteșugărești desfășurate în castru, cât și în așezarea civilă adiacentă sunt subordonate intereselor și necesităților armatei. În mediul civil, pe lângă atelierele civile s-au dezvoltat atelierele militare, mai ales cele de producere a ceramicii și a materialelor de construcții. La Acidava, cuptorul pentru ars cărămizi și țigle, ca și majoritatea cuptoarelor pentru ars vase, au fost identificate în sectorul sudic al așezării civile (punct Culă), pe care o considerăm zona destinată cartierului meșteșugăresc.

În limita descoperirilor obținute, interpretate prin conexiuni și analogii, putem acredita funcționarea unor ateliere artizanale de fierărie, dulgherie, de prelucrare a osului și cornului, de pielărie, tors și țesut care aveau mai degrabă un caracter casnic.

În ultima vreme se constată o tot mai accentuată preocupare a specialiștilor pentru stabilirea caracterului producției locale din Dacia romană, a mediului în care aceasta funcționează (oraș, sat, *villa rustica*, *vicus militaris*), a raportului dintre acestea, privit ca un element important în conturarea unei piețe locale⁶.

Fierărie. Existența unor ateliere de fierărie este argumentată logic de cerințele firești legate de satisfacerea nevoilor de strictă necesitate ale populației, cum ar fi: unelte agricole, de uz casnic și gospodăresc, cataramă, unele tipuri de fibule ori piese de harnașament. Ca și în cazul altor așezări similare, din cuprinsul *vicus*-ului Acidava a fost recoltat un număr însemnat de cuie, scoabe, piroane folosite la ridicarea fortificației și la lucrările de întreținere ale acesteia, dar și la construcții civile. Abundența țiglelor apărute fie în perimetre de dărâmături, fie izolat, ne oferă indiciile existenței unor construcții prevăzute cu schelărie și șarpante solide din lemn, pentru a căror prindere se utiliza o cantitate mare de piroane și scoabe.

Prelucrarea cornului și osului. Obiectele din os și corn de cerb descoperite la Acidava se grupează într-o paletă diversă: ace de păr, piepteni, nasturi, plăcuțe ornamentale, condeie de scris (*styli*), piese de joc (jetoane, zaruri), ace de cusut de mărimi diferite, cu una sau două perforații, mânere pentru unelte și ustensile de uz casnic și gospodăresc etc.

Ușurința cu care se procura și modela materia primă, largă lor aplicabilitate, implică o prelucrare locală, susținută și de apariția unor rebuturi, ca și a unor obiecte în curs de prelucrare; în acest sens, notăm

⁶ Pentru cele mai recente abordări și trimiteri bibliografice actualizate, a se vedea volumele *Meșteșuguri și artizani în Dacia romană* și *Studii de istorie economică a Daciei romane* editate de Universitatea de Vest, Timișoara, în 2007 și, respectiv, 2008.

frecvența mânerelor confecționate din coarne de cerb, aflate în diferite stadii de finisare.

La unele piese, cum ar fi: plăcuțe ornamentale, plăsele pentru cuțite și pentru alte ustensile de uz casnic, se constată o anumită preocupare pentru decor, realizat prin incizare și crestare, în motive geometrice (zigzaguri, cercuri concentrice, liniuțe dispuse în rețea etc). Alte piese comportă o șlefuire puternică, aproape metalizată; culoarea produselor finite variază de la nuanțe alb-gălbui la cenușiu și brun, în funcție de substanțele folosite în tratamentele de prelucrare.

Având în vedere că obiectele din os și corn descoperite la Acidava nu prezintă caracteristicile unei producții de serie, apreciem că acestea erau prelucrate în cadrul fiecărei gospodării și nu în ateliere specializate.

Prelucrarea pieilor și a meșteșugurilor înrudite, cum ar fi tăbăcăria, cojocăria, curelăria, sunt argumentate indirect, fie prin unelte, fie prin analiza unor reprezentări de veșminte de pe monumentele funerare din provincia Dacia⁷. Urme concrete ale unor ateliere propriu-zise nu sunt încă documentate arheologic în cuprinsul Daciei, iar în ceea ce privește obiectele finite au apărut sporadic dată fiind sensibilitatea materialelor organice la condițiile de mediu.

Abundența oaselor provenite de la animale mari (bovine, ovine, caprine) sugerează importanța creșterii animalelor nu numai ca o ocupație de bază în economia rurală, dar și pentru industria pielăriei. Armata și populația civilă aveau trebuință de o gamă variată de obiecte confecționate din piele: corturi, sandale, pungi, curele, șei, hamuri, îmbrăcăminte și încălțăminte rezistentă la ploi și frig.

Torsul și țesutul probabil că se mențin la nivelul îndeletnicirilor casnice, practicate de femei pentru uzul propriu și al familiei.

Producția casnică de textile este atestată arheologic prin fusaiole sau prâsnele pentru fus, din lut și os, greutăți de lut pentru războiul de țesut, apărute încă din neolitic. Ca materie primă se foloseau lâna de oi, părul de capră; din in și cânepă erau fabricate fibre pentru pânză, sfoară etc. Prin operații simple, la îndemâna femeilor, se confecționau piese de îmbrăcăminte și pentru amenajarea interioară a locuințelor.

Olăritul, reprezintă meșteșugul cel mai bine reprezentat la Acidava, aspect constatat, de altminteri, la nivelul întregii provincii. Centrele de producție ceramică au fost identificate prin instalații de ardere, anexe, tipare, rebuturi de fabricație etc.

Cercetările noastre au confirmat semnalările anterioare⁸ care includeau Acidava în rândul marilor centre ceramice din Dacia romană.

⁷ Lucia Marinescu, *Despre îmbrăcămintea populației din provincia Dacia*, în „Muzeul Național”, 3, 1976, p.125-132 (cu bibliografia).

⁸ Gh.Popilian, I.Ciucă, *Un nou centru ceramic în Dacia romană de la sud de Carpați*, în „Arhivele Olteniei”, SN, (infra AO) 7, 1992, p.19-26.

Ceramica produsă la Acidava cuprinde aproape toate categoriile ceramice, de la ceramică de lux până la ceramică de uz cotidian (de tip provincial roman și ceramică dacică modelată cu mâna), opaițe, teracote etc. Un loc distinct în producția ceramică îl are ceramica dacică modelată cu mâna, apărută aici într-o cantitate mult mai mare decât în așezarea vicană de la Slăveni⁹.

Producția materialelor de construcție este dovedită în primul rând prin descoperirea unui cuptor de mari dimensiuni (4 m lungime și 3,60 m lățime) în care, după tehnica de construcție, se ardeau cărămizi și țigle. Apariția unui astfel de cuptor presupune nevoia de cărămizi, folosite în castru, ca și în așezarea civilă. Spre deosebire de situația de la Romula, la Acidava se găsesc multe cărămizi cu ștampila *COH <ORS> I COM <AGENORUM>*, fapt ce ne îndreptățește să credem că mulți dintre meșterii cărămidari erau soldați (pl. I).

2. CENTRUL DE PRODUCȚIE CERAMICA DE LA ACIDAVA

Importanța și preponderența producției ceramice, în contextul economiei romane, au fost evidențiate și recunoscute de mult timp. Pe lângă lucrările monografice asupra ceramicii provinciale din diferite zone istorico-geografice, studii recente se apleacă tot mai mult asupra unor centre ceramice, menționând pentru arealul sud-vestic al Daciei sud-carpătice pe cele de la Sucidava, Romula, Slăveni și Acidava¹⁰.

Dezvoltarea *vicus*-ului Acidava este susținută în mare parte și de cantitatea și varietatea produselor ceramice fabricate în atelierele de aici, a căror activitate apare specializată pe diferite categorii ceramice. Producerea ceramicii de tip *terra sigillata*, ștampilate, glazurate, pictate etc. solicita cunoștințe și abilități, pe faze de lucru, mult mai complexe decât în realizarea ceramicii de uz comun. Buna stăpânire a meșteșugului olăritului este însoțită de talent și ingeniozitate; meșterii olari nu s-au limitat numai în a copia tipuri de vase și motive decorative întâlnite în ceramica de lux importată, ci le-au adaptat creator. Pe de altă parte,

⁹ G. Popilian, *Les centres de production céramique d'Oltenie*, în vol. *Études sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mesie Inférieure*, Universitatea de Vest, Timișoara, 1997, p. 16.

¹⁰ Idem, *Un quartier artisanal à Romula*, în „Dacia”, NS, 20, 1976, p. 221-250; idem, *L'atelier de céramique du camp romain de Slăveni (dép. d'Olt)*, în „Oltenia”, 3, 1980, p. 25-46; idem, *Date noi cu privire la centrul ceramic de la Romula*, în AO, SN, 3, 1984, p. 46-54; idem, *Les centres...*, p. 7-20; G. Popilian, A. Grosu, *Quelques considérations concernant la terra sigillata locale de la Dacie extra carpatique*, în vol. *Pont de Trajan de Drobeta, Drobeta Turnu-Severin*, 2003, p. 60-74; A. Grosu, *Noi contribuții privind activitatea economică în vicii militari. Vicus-ul de la Acidava*, în „Drobeta”, XVI, 2006, p. 65-70.

cerința pentru obiecte ceramice de lux apare în continuă creștere, fapt ce determină o specializare pe producerea locală și ca urmare a diminuării importurilor la începutul sec. III.

Fără îndoială că locul în care a fost amplasată așezarea oferea resursele naturale cerute în producerea obiectelor ceramice. Marginea terasci Oltului, formată din pământ curat, de culoare gălbuie (pleistocen), asigura o argilă de bună calitate, ale cărei proprietăți plastice permiteau modelarea la roată, cu mâna sau în tipare. Albia râului, care în acea perioadă era mai aproape, asigura necesarul de apă și nisip în vederea preparării lutului, iar lemnul, folosit din plin în cuptoarele pentru ardere, se afla din abundență în pădurile din jur.

Instalații pentru arderea vaselor ceramice

Pe parcursul săpăturilor efectuate în aria *vicus*-ului, au fost descoperite trei cuptoare de ars vase, două în sectorul de sud al așezării (punct Culă), al treilea în sectorul dinspre nord-vest (punct Moară). Toate sunt de formă circulară, cu diametrele de 1,15 m, 1,90 m și, respectiv, 1,45 m, cu pilon central, un tip foarte răspândit în Dacia sud-carpatică¹¹; la al doilea cuptor, pilonul central era întărit cu cărămizi, special amenajate, pentru a-i mări rezistența. De la primele două instalații nu s-au mai păstrat decât camera de foc (0,55 m înălțime), săpată în pământul sănătos, constatându-se că gura de alimentare era orientată spre marginea estică a terasei. Pe pereții fățuiți ai primului cuptor se află opt șanțulețe, plasate la 0,35 m distanță între ele, ce indică urmele unui cofraj din lemn cioplit în dreptunghi, cu scopul de a susține masa de lut a grătarului până la uscarea lui definitivă. Fragmentele ceramice recoltate din cuptoare, sistemul de construcție și dimensiunile mici ale instalației arată că erau folosite pentru arderea vaselor de dimensiuni reduse, în general din pastă fină. Menționăm că în groapa identificată în vecinătatea cuptorului nr. 2, s-a descoperit un tipar pentru realizarea ceramicii tip *terra sigillata*. Al treilea cuptor s-a păstrat într-o stare mult mai bună (pl. II). Înălțimea camerei de foc este de 0,50 m; bolta camerei de ardere a vaselor s-a păstrat pe o înălțime maximă de 0,55 m. Platforma care separă cele două camere are o grosime de 0,20 m și este străbătută de opt orificii cu diametrul de 0,10 m, șase dispuse circular și două plasate în centrul grătarului. Gura de alimentare, cu dimensiunile de 0,55x0,50 m, este orientată spre nord și se prelungea cu un canal de alimentare (0,50x0,50 m). La limita exterioară, canalul a fost obturat cu două cărămizi (0,30x0,21x0,10 m), paravan necesar stopării curenților de aer rece, procedeu întâlnit și la ale cuptoare¹². În fața canalului gurii de alimentare,

¹¹ G. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 140.

¹² Octavian Floca, Ferenczi Ștefan, Liviu Mărghidan, *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1970, p. 43.

a fost săpată groapa cuptorului, de formă dreptunghiulară (1,60x1,05x1,70 m), din interiorul căreia s-a recoltat o cantitate abundentă de cenușă, cărbuni și material ceramic fragmentar. În urma trierii, s-au detașat fragmentele care indică diferite tipuri de vase de uz casnic, unele întregibile, modelate din pastă de calitate inferioară, arse neuniform (rebuturi).

Producerea locală a ceramicii de lux

Dacă avem în vedere faptul că tiparele sunt apreciate de multă vreme în literatura de specialitate ca fiind cea mai sigură dovadă în validarea existenței unor ateliere locale de produs ceramică de lux¹³, cele descoperite la Acidava, probează însemnătatea acestui centru ceramic. În timpul săpăturilor arheologice sistematice sau întâmplător s-au descoperit șapte tipare pentru producerea ceramicii de tip *terra sigillata*, două sigilii pentru realizarea decorului ceramicii ștampilate și un tipar ce o reprezintă pe zeița Minerva în ipostază militară, utilizat pentru decorarea vaselor cu medalioane aplicate în relief. Tiparele au fost realizate prin cele trei tehnici cunoscute: luarea impresiunii decorului de pe un tipar, copierea decorului direct de pe un vas finit și realizarea ponsonului de către un meșter olar¹⁴.

Ceramica tip terra sigillata

Referitor la tiparele descoperite, în cele ce urmează ne vom apleca asupra elementelor de analogie cu alte mari centre ceramice din zonă și a elementelor particulare, ce constituie "marca" atelierelor de la Acidava.

Câteva tipare folosite de către olarii locali pentru confecționarea unor vase de tip *terra sigillata*, forma Drag. 37, constituie o mare surpriză și se disting prin unele elemente unice în gama descoperirilor din spațiul Daciei romane¹⁵. În acest sens, ne referim la trei tipare (pl. III). Un tipar este copiat după un vas vechi atribuit lui MERCATO, a cărui activitate este plasată în timpul lui Domitian. Meșterul local a imprimat numai o scenă din „metopa” vasului încadrată de linii în torsadă. Nu este reprodușă partea superioară a vasului unde se află, de obicei, șirul de ove și bastonașe. Atelierul lui MERCATO a funcționat într-unul din cele două mari *officinae* din sudul Galiei - Montans sau La Graufesenque, a căror activitate scade după mijlocul secolului al II-lea datorită concurenței exercitată de *officinae*-le din Galia Centrală. De altfel, cele mai multe importuri de *sigillata* din Galia Meridională descoperite în Dacia, provin de la Acidava, aspect extrem de important și care explică, în bună măsură, prezența tiparului copiat după un asemenea vas. O mare surpriză

¹³ J. Déchelette, *Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine*, 2, Paris, 1904, p.205-207.

¹⁴ Viorica Rusu-Bolindeț, *Ceramica romană de la Napoca*, Cluj Napoca, 2007, p. 42.

¹⁵ G. Popilian, A. Grosu, *l. c.*, p. 62-64.

o reprezintă tiparul ce imită ceramica produsă în atelierele de la Margum-Viminacium (Moesia Superioară). Pe acest tipar ovele se prezintă în dispunere inversă, adică partea inferioară a ovelor, rotunjită, apare în partea superioară a bandei rezervată șirului de ove și bastonașe. Această dispunere a ovelor – ove tip Acidava -, la care se mai adaugă și alte motive (elemente florale în locul bastonașelor, cercuri duble cu rozetă în centru etc), fac posibilă delimitarea importurilor de la Margum-Viminacium de producțiile locale. Al treilea tipar este cu totul inedit nu doar pentru Dacia, cât și pentru provinciile învecinate. Particularitatea constă în faptul că, banda consacrată șirului de ove și bastonașe este „umplută” cu măști umane, care nu prezintă asemănări cu nici una din măștile umane incluse în catalogul Oswald¹⁶. Pentru moment nu se poate formula nici o ipoteză cu privire la centrul ceramic din care s-a inspirat meșterul olar pentru realizarea acestui tipar. S-ar putea admite o oarecare analogie a măștilor cu piese similare descoperite la Aquincum în timpul săpăturilor din anii 1930.

Alte tipare evidențiază asemănări perfecte cu tipare descoperite la Romula, mai ales în ceea ce privește elementele de decor și organizarea acestora. Astfel, tiparul care are ca decor central capul Meduzei și tiparul cu motivul "brăduțului", au condus la concluzia provenienței din același atelier, cel mai probabil situat la Romula¹⁷.

Tot din grupa vaselor tip *terra sigillata*, menționăm și formele de platouri Drag. 39, produse în atelierele locale. Tiparele pentru realizarea toartelor caracteristice acestui tip de vas conțin de asemenea elemente decorative apropiate celor descoperite la Romula, Sucidava și Butovo, centrul ceramic de unde au fost importate inițial, însă tiparele de la Acidava se disting prin calitatea superioară a pastei și a decorului¹⁸.

Pe de altă parte, motive decorative ca: "brăduțul", rozeta cu opt brațe, spirala, argumentează că meșterii care au realizat tiparele de la Acidava sunt localnici. Aceste elemente au fost frecvent utilizate de getodaci înainte de transformarea țării lor în provincie romană pentru decorarea ceramicii, dar și a obiectelor de argint, în special pe brățări. Chiar dacă se constată influența produselor din marile centre din Galia Meridională, Centrală (Lezoux), Margum-Viminacium, Butovo-Hotnița-Pavlikeni, autohtonii le-au asimilat creator. Din acest punct de vedere, elocvente sunt ovele tip Acidava, măștile umane care țin locul șirului de ove, ansamblul decorativ de pe tiparele folosite pentru ornamentarea toartelor de la platourile tip Romula-Butovo. În acest sens, menționăm tiparul cu spirale simple și înălțuite în forma literei S, dispuse într-o compoziție de certă expresie artistică, fără analogii în restul provinciei.

¹⁶ F. Oswald, *Index of figure-types on terra sigillata*, 1936-1937, Londra.

¹⁷ Gh. Popilian, I. Ciucă, *Un nou centru ceramic...*, p. 20-23.

¹⁸ Gh. Popilian, A. Grosu, *l. c.*, p. 65.

Abilitatea meșterilor locali în a produce ceramică tip *terra sigillata* se baza pe o îndelungată tradiție locală. Tehnica decorării cu tiparul era practică de olarii daci înainte de perioada romană, dacă ne gândim fie și numai la imitațiile după cupele deliene apărute în așezări geto-dacice importante¹⁹.

În același timp, analogiile unor tipare descoperite la Acidava cu tipare apărute la Romula și Sucidava, relevă strânsele relații dintre atelierele ceramice, conturându-se o zonă distinctă în producția ceramică.

Din păcate nu au fost identificate vase realizate cu tiparele descoperite, cu excepția a două fragmente ceramice și a unui bol, păstrat aproape pe jumătate, decorate cu ove tip Acidava și cu unele motive ce prezintă analogii în catalogul Bjelajac²⁰ (pl. IV). Au apărut câteva fragmente ceramice tip *terra sigillata* cu alte elemente decorative față de cele redată pe tiparele descoperite, aspect ce susține amploarea producției locale de ceramică tip *terra sigillata*. Meșterilor olari de la Acidava le era extrem de familiară ceramica *terra sigillata*, dacă avem în vedere faptul că aici s-a descoperit o cantitate însemnată de importuri provenite din marile centre din Galia Meridională și Galia Centrală. Până în prezent la Acidava s-au descoperit cele mai multe importuri din Galia Meridională²¹, iar în ceea ce privește importurile din Galia Centrală este de reținut procentajul ridicat deținut de *terra sigillata* produsă în prima perioadă de activitate a atelierelor de la Lezoux, perioada Traian-Hadrian.

După cum se observă, producția locală este inferioară din punct de vedere tehnic și artistic față de produsele importate. Diferențele se observă în calitatea pasteii, a angobei care este mată și ștearsă, în stângăcia executării motivelor decorative, mai cu seamă cele antropomorfe și animaliere, organizate de obicei în stil "liber" pe suprafața vasului. În schimb, motivele geometrice și vegetale (rozeta, spirala, palmeta, brăduțul), consacrate printr-o îndelungă tradiție locală, vădesc acuratețe și valențe artistice.

Ceramica șampilată reprezintă o categorie semnificativă în producția atelierelor care au funcționat la Acidava, argumentată și prin descoperirea a două sigilii, create și utilizate de meșterii locali pentru realizarea decorului; unul are două părți active, inegale ca dimensiuni, pe care sunt imprimate negativul rozetei și al doilea are o singură parte activă cu motivul cerculețului (pl. V). Cele două motive decorative apar constant pe ceramica șampilată de la Acidava, singulare sau asociate cu

¹⁹ Pentru zona Oltului inferior, menționăm imitațiile după cupele deliene, unele unicate din punct de vedere al decorului, descoperite în așezarea de la Sprâncenata, vezi C. Preda, *Geto-dacii din bazinul Oltului inferior. Dava de la Sprâncenata*, București, 1986, p. 59-60.

²⁰ Ljiljana Bjelajac, *Terra sigillata u Gornoi Meziji*, Beograd, 1990 (D 20, D 62, D 63).

²¹ Gh. Popilian, I. Ciucă, *Nouvelles informations sur l'importation de terra sigillata en Dacie romaine méridionale*, în „Dacia”, NS, 32, 1988, 1-2, p. 61.

alte motive, aspect ce reconfirmă practicarea acestei tehnici în atelierele locale.

Analiza ceramicii șampilate de la Acidava ne permite câteva aprecieri legate de tipologia și decorul acesteia. Procedând la gruparea tipologică a întregului material rezultat, reiese că predomină castroanele apropiate de forma Drag. 37, modelate din pastă fină, acoperită cu angobă gălbui-portocalie sau roșie în diferite nuanțe, ce le conferă un aspect lucios, asemănător ceramicii *terra sigillata*. Vasele din pastă cenușie sunt în număr mult mai redus.

Motivele decorative, simple sau compuse, sunt dispuse în registre orizontale sau verticale numai pe pereții exteriori ai vaselor. Dintre elementele decorative, se observă predilecția pentru motivul pișcotului folosit pe castroane, în timp ce rozeta și brăduțul apar pe vasele de dimensiuni mari, de tipul oalelor și chiupurilor. În alte cazuri, orice regulă estetică este anulată de fantezia și imaginația meșterilor olari, care au realizat, astfel, produse cu totul originale. Registrul decorativ, șampilat liber pe suprafața vasului, constă din cerculețe simple, cerculețe cu patru spițe, rozete, arce de cerc simple, cu câte o rozetă în mijloc, arce duble al căror contur este marcat de liniuțe în evantai.

În ceramica șampilată, menită să înlocuiască *terra sigillata* de import, apare evidentă, mai mult decât în oricare altă categorie ceramică, menținerea unei anumite tradiții, atât în ceea ce privește tehnica, dar mai ales repertoriul ornamental. Geto-dacii practicau tehnica șampilării, preluată din lumea elenistică încă din secolul IV a. Chr., iar rozeta, brăduțul, cerculețele se regăsesc constant pe ceramica dacică anterioară cuceririi Daciei de către romani²².

Ceramica decorată cu figuri aplicate în relief, include vase decorate cu medalioane și vase decorate cu șerpi.

Anterior cercetărilor noastre s-a descoperit un tipar²³ folosit pentru realizarea medalioanelor în relief, publicat de G. Popilian²⁴. Tiparul, de formă circulară (D = 9,3 cm), modelat din pastă densă, foarte bine arsă, o reprezintă pe zeița Minerva în ipostază militară. Zeița este redată în picioare, ținând în mâna stângă un scut, cu *umbo* proeminent pe șold, iar în mâna dreaptă o lance în poziție verticală; pe cap are un coif cu creastă înaltă. Piesa, fără pretenții artistice, reprezintă produsul tipic al unui atelier provincial roman care a copiat astfel de medalioane după vasele produse în zona Lyonului.

²² I.H. Crișan, *Ceramica geto-dacică*, București, 1969, p. 184-209; C. Preda, *op. cit.*, p. 95 și pl. XLIII/2.

²³ Tiparul a intrat colecțiile Muzeului județean Olt prin donația Ion Ciucă.

²⁴ G. Popilian, I. Ciucă, *Un nou centru...*, p. 22-24; G. Popilian, *Les centres...*, p. 16, pl. 39/3.

Referitor la ceramica decorată cu medalioane, care abordează o gamă tematică diversă (scene religioase, mitologice, erotice), opiniile sunt împărțite. Unii cercetători susțin că medalioanele erau aplicate ulterior pe vase, acest tip de vas având o destinație specială²⁵, în timp ce alții cred că erau folosite la decorarea unor prăjituri rituale sau pentru realizarea de medalioane propriu-zise²⁶.

Deși zeiței Minerva, a treia divinitate din Triada Capitolină, i s-au închinat dedicații și este reprezentată cu precădere în statuete de bronz și glicptică, pe medalioane în relief apare mai rar. În spațiul Daciei romane sud-carpătice, numai la Romula s-a mai descoperit un tipar²⁷. Faptul că Minerva era adorată în zonă ca o divinitate militară²⁸, explică apariția în așezarea civilă a castrului Acidava a unui tipar care o reprezintă pe zeiță în ipostază războinică.

În urma săpăturilor arheologice sistematice s-au descoperit fragmente ceramice provenite de la vase decorate cu șerpi în relief. Majoritatea fragmentelor păstrate sunt atipice, distingând însă vase de tipul castroanelor și oalelor cu două toarte, confecționate din pastă fină, acoperită cu un strat superficial de vopsea roșie. Motivul șarpelui, modelat separat din aceeași pastă, cu solzii reprezentați realist, prin cerculețe sau împunsături, era aplicat înainte de ardere, de obicei, pe buza vasului de unde cobora șerpuit pe suprafața recipientului. În alte cazuri, corpul șarpelui era aplicat, orizontal, sub buză, îndeplinind și rolul unei toarte-apucători (pl. VI).

Vasele cu șerpi, apărute cu precădere în zonele de graniță ale Imperiului au constituit obiectul unor studii interesante încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea²⁹. Pasta din care sunt modelate, acuratețea execuției, aplicarea unui strat de vopsea roșie, oferă indiciile unei destinații speciale. Se apreciază că vasele cu șerpi erau întrebuintate la ceremoniile religioase practicate în oficierea cultului lui Mithra³⁰, care s-a bucurat de o largă popularitate în castrele de pe limes-ul alutan inferior³¹. Prezența la Acidava, Romula și Slăveni a unor trupe aduse din părțile orientale ale imperiului a favorizat, în bună măsură, răspândirea cultului lui Mithra.

Producerea la Acidava a altor categorii ceramice de import, cum ar fi: *ceramica decorată în tehnica barbotinei, ceramică cu ștampilă* „în

²⁵ J. Déchelette, *op.cit.*, p. 245; S. Cociș, P. Rogozea, St. Chițu, *Note privind câteva tipare și vase cu medalioane în relief din Dacia romană*, în „Apulum”, XXV, 1988, p. 250-259.

²⁶ Gh. Popilian, Gh. Poenaru Bordea, *Date noi privind cultele de la Romula-Malva în lumina vaselor cu figuri în relief*, în SCIV, 24, 1973, 2, p. 239-257.

²⁷ G. Popilian, *Les centres...*, p.13.

²⁸ D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a IV-a, București, 1978, p. 383.

²⁹ În acest sens, a se vedea G. Popilian, *Ceramica romană...*, p. 71-72 cu notele respective.

³⁰ G. Popilian, Gh. Poenaru Bordea, *l. c.*, p. 250-251.

³¹ D. Tudor, *op. cit.*, p. 386-388.

solea", ceramică decorată cu roțița, nu poate fi pusă la îndoială. De altfel, producerea locală a acestora a fost presupusă cu mult timp în urmă în literatura de specialitate³². Descoperirea la Romula³³ și Ampelum³⁴ a unor cuptoare în care se fabricau aceste tipuri ceramice fac dovada producerii lor și în cuprinsul Daciei. Exemplarele descoperite la Acidava comportă unele imperfecțiuni față de importurile din zona Butovo-Hotnița-Pavlikeni, vizibile în calitatea inferioară a angobei, execuția neglijentă și inegală a decorului

Ceramica pictată și *ceramica cu glazură* reprezintă categorii de factură superioară, mai rar întâlnite în așezări similare.

Ceramica pictată este reprezentată de trei farfurii-platouri, pictate cu aceleași elemente de decor: arce paralele și benzi verticale de culoare maronie, aplicate peste straturile succesive de vopsea alb-gălbui și roșie ce acoperă întreaga suprafață interioară și, parțial, exterioară a vasului.

Apreciem că, ceramica pictată descoperită la Acidava, prezintă, în general, aceeași tehnică și manieră de execuție a decorului semnalată și la puținele descoperiri din Oltenia, Transilvania și din alte provincii ale Imperiului³⁵. Ele confirmă o tradiție comună transmisă din *Latène* târziu în ceramica romană, asociată cu elemente locale care susțin moșteniri din mediul autohton geto-dacic³⁶.

Ceramica cu glazură descoperită la Acidava într-o stare fragmentară accentuată indică forme de farfurii, cu buza lată, răsfrântă oblic, boluri și cănițe cu fundul inelar și pereții evazați oblic, având, probabil, porțiunea de maximă bombare în partea superioară. După culoarea glazurii o putem clasifica în trei grupe: ceramică cu glazură maronie, în diferite nuanțe, ceramică cu glazură verde-oliv și cu glazură galben-limon, aplicată pe suprafața exterioară și interioară a vaselor. Glazura se aplica după prima ardere, prin îmbăiere sau pensulare, după care vasele erau supuse unei noi arderi, la temperaturi ridicate (900-1.000° C)³⁷.

Decorul este realizat în pasta crudă prin tehnica inciziei, șampilării și a barbotinei. Ca motivele decorative reținem: șiruri de cerculețe incizate sau în relief, șiruri de mici pastile circulare, ove, caneluri etc.

³² G. Popilian, *Ceramica romană...*, p. 54.

³³ Idem, *Les centres...*, p. 13.

³⁴ Ion T. Lipovan, *Ceramica romană de la Ampelum decorată în tehnica barbotinei*, în SCIVA, 47, 1996, 2, p. 203-215.

³⁵ Gh. Popilian, *Ceramica romană...*, p. 82.

³⁶ I. H. Crișan, *op.cit.*, p. 220.

³⁷ Ion T. Lipovan, *Cu privire la ceramica plombiferă din Ampelum*, în SCIVA, 41, 1990, 3-4, p. 274.

Ceramica de uz casnic

Este de la sine înțeles că această categorie domină producția ceramică de la Acidava, precizând că s-au descoperit aproape toate formele de vase, după tipologia întocmită de G. Popilian³⁸ (pl. VII și VIII).

Analiza comparativă a ceramicii de uz casnic descoperită la Acidava cu cea apărută în același areal (sud-estul Daciei Meridionale³⁹), evidențiază, pe lângă similitudini și unele diferențe, de importanță secundară, sesizabile fie în maniera de modelare a unor trăsături morfologice, fie după preferința pentru o formă sau alta. Diferențele conturează mai bine centrul ceramic de la Acidava și sunt firești având în vedere multitudinea centrelor de producție din Dacia romană. Aceeași formă de vas putea fi întrebuințată în activități gospodărești dar și ca urne sau ofrande funerare.

Procedând la clasificări și aprecieri cu caracter general, în cadrul descoperirilor de la Acidava, bine reprezentate sunt oalele, fără toartă, cu una sau două toarte, modelate din pastă zgrunțuroasă ori din pastă relativ fină, acoperită inegal cu un strat de vopsea roșie. Urmează cămile, de la formele înalte (33 cm h) până la formele miniaturale (4 cm h), castroanele de tipuri diferite, notând frecvența tipului 5, de folosință cazonă. Alături de străchini, urcioare, cupe, pahare, fructiere, capace, farfuriile se impun prin cantitate și diversitate tipologică. În urma clasificării materialului ceramic abundent ce aparține acestei forme au rezultat trei grupe mari: farfurii de tipurile 1 și 3, care apar constant în castre și sunt folosite mai ales de soldați, așa numita veselă cazonă, farfurii de tipurile 4 și 5, unele exemplare având suprafața exterioară acoperită cu un strat de vopsea neagră, ce imită *terra nigra* și farfurii modelate după prototipurile Drag. 35 specifice ceramicii *terra sigillata*, corespunzătoare tipului 7 din clasificarea lui Popilian. Preferința pentru imitațiile după forma Drag. 35, relevă disponibilitatea meșterilor locali în sensul „producerii de civilizație romană”⁴⁰, unul din aspectele integrării populației în viața provincial romană.

Opaițele descoperite la Acidava, întregi sau fragmentare, sunt confecționate numai din lut, la roată sau prin presare în tipare (pl. IX). Chiar dacă a apărut un singur tipar, întrebuințat pentru realizarea toartelor în formă de frunză, calitatea pastei, modul rudimentar de execuție, decorul modest, vizibile la majoritatea exemplarelor, ne îndreptățesc să le considerăm producții locale sau imitații după forme de import.

³⁸ G. Popilian, *Ceramica romană...* p. 82-128.

³⁹ idem, *Les centres...*, p. 17.

⁴⁰ N. Gudea, *Contribuții la istoria economică a Daciei romane. Despre producția ceramică*, în „Apulum”, 16, 1978, p. 145.

Dintre numeroșii producători de opaite, la Acidava sunt atestați FORTIS, OCTAVI, ARMENIVS, activi fabricanți de *lucernae*, ale căror produse au cunoscut o largă circulație în provincia Dacia. În ultima vreme, mai mulți cercetători admit că majoritatea opaitelor șampilate (*firmalampen*) au fost imitate, fie în ateliere locale, fie în sucursale ale marilor *officinae* din Italia, înființate în provinciile mai îndepărtate⁴¹.

O categorie aparte a producției ceramice de la Acidava este reprezentată de ceramica dacică, lucrată cu mâna. Tehnica de preparare a pastei, modul de execuție, modelarea unor forme tradiționale locale – oala borcan și ceașca (cățuia) – elementele de decor, prezintă evidente asemănări cu cele ale ceramicii autohtone anterioare cuceririi romane.

Descoperirea în același complex arheologic a ceramicii dacice lucrată cu mâna laolaltă cu ceramică de factură romană nu mai constituie o surpriză. Această asociere atestă, fără echivoc, persistența populației dacice în timpul provinciei romane Dacia (pl. X).

După cum s-a menționat adesea în literatura de specialitate, ceea ce individualizează ceramica unei provincii este sinteza dintre tradiția autohtonă și cea romană. Amploarea și consecințele romanizării sunt dimensionate atât în funcție de perpetuarea unor valori ale civilizației autohtone în procesul romanizării, cât și de însușirea modului de trai roman și a altor elemente ale romanizării. Se acceptă tot mai mult că fenomenul romanizării Daciei s-a intensificat și accelerat prin pătrunderea masivă a elementului roman și în mediul rural.

Vicus-ul militar Acidava pune în lumină diversitatea vieții economice desfășurată în mediul rural și salturile calitative pe care aceasta le înregistrează. Avem în vedere unele activități meșteșugărești considerate la un moment dat exclusiv urbane, producerea locală a multor categorii ceramice de import, crearea unei piețe de desfacere. Apare logic ca *vicus*-ul Acidava să fi avut și o funcție de centru local, mai ales în producția ceramică. Varietatea și abundența produselor ceramice argumentează o cerere corespunzătoare a pieței, care satisfăcea atât trebuințele interne, cât și pe cele ale așezărilor rurale din împrejurimi.

Lista ilustrațiilor:

- Pl. I – Cuptorul pentru ars materiale de construcții
- Pl. II – Cuptorul pentru ars vase
- Pl. III – Tipare pentru realizarea ceramicii *terra sigillata*
- Pl. IV – Ceramică tip *terra sigillata*, producție locală.

⁴¹ Pentru opinii și bibliografie mai recentă, a se vedea D. Alicu, *Opaitele romane. Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, București, 1994, ediție bilingvă; G. Popilian, *Despre lucaerne-le cu marca Armenius*, în AO, SN, 9, 1994, p. 47-60.

Pl. V – Sigilii pentru realizarea decorului ceramicii șampilate;
fragment de vas cu decor șampilat

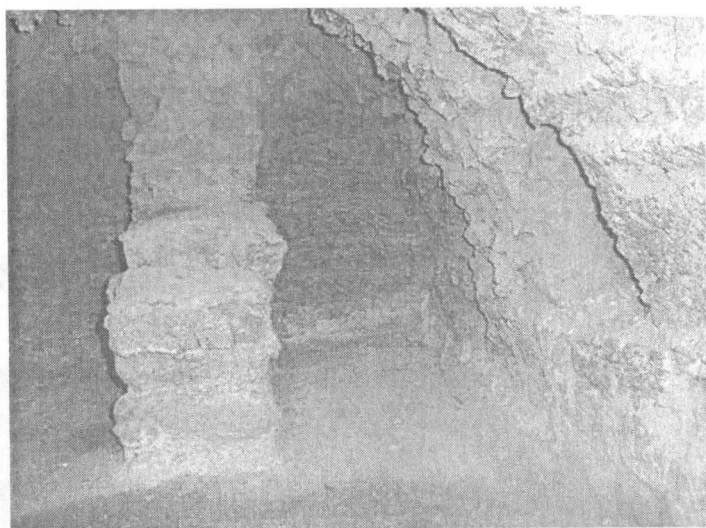
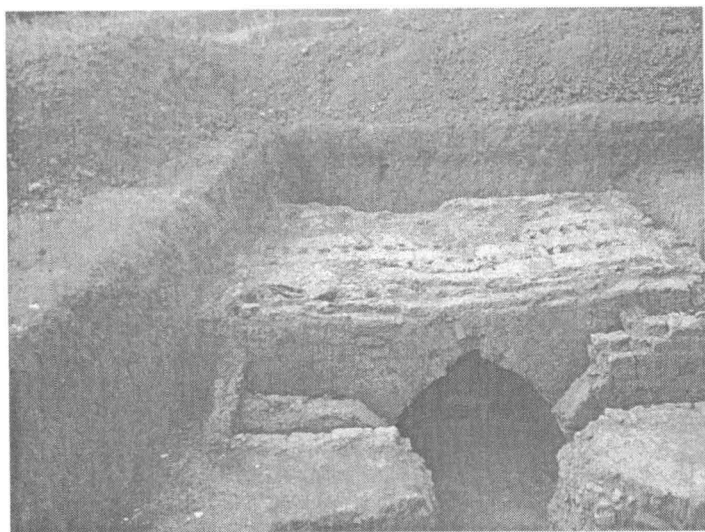
Pl. VI – Ceramică decorată cu șerpi în relief.

Pl. VII – Tipuri de câni și de oale.

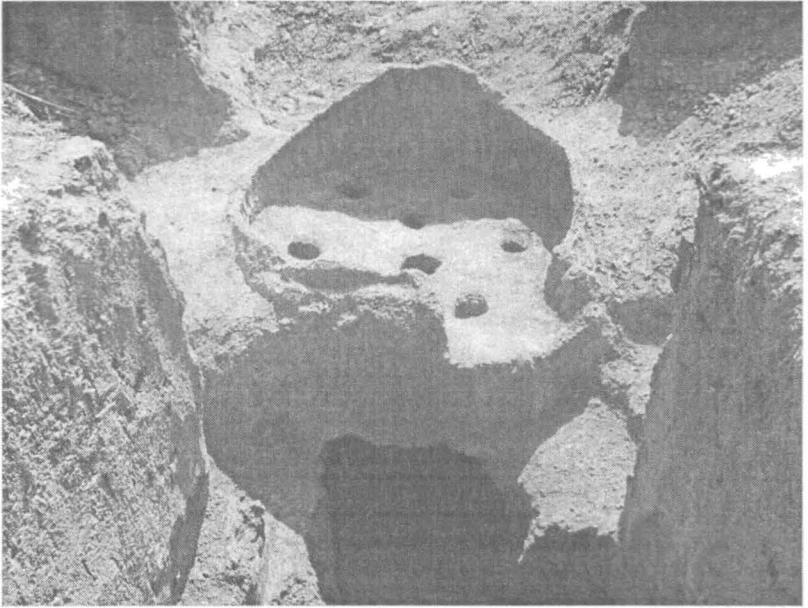
Pl. VIII – Tipuri de urcioare.

Pl. IX – Opațe.

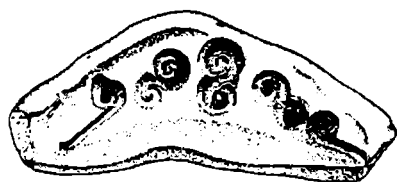
Pl. X – Ceramică geto-dacică modelată cu mâna.

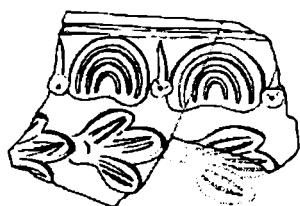
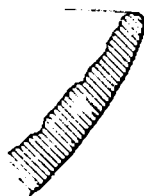
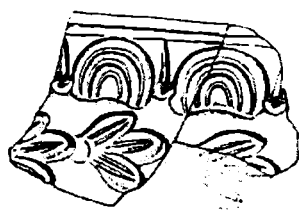
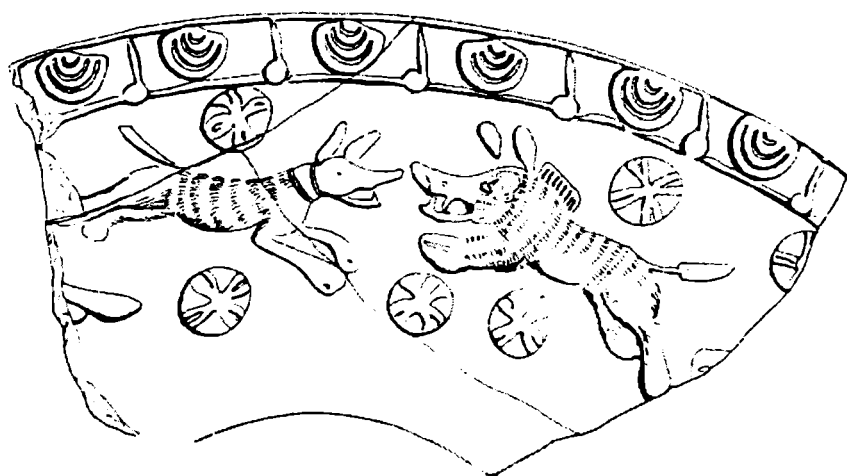
Pl. I

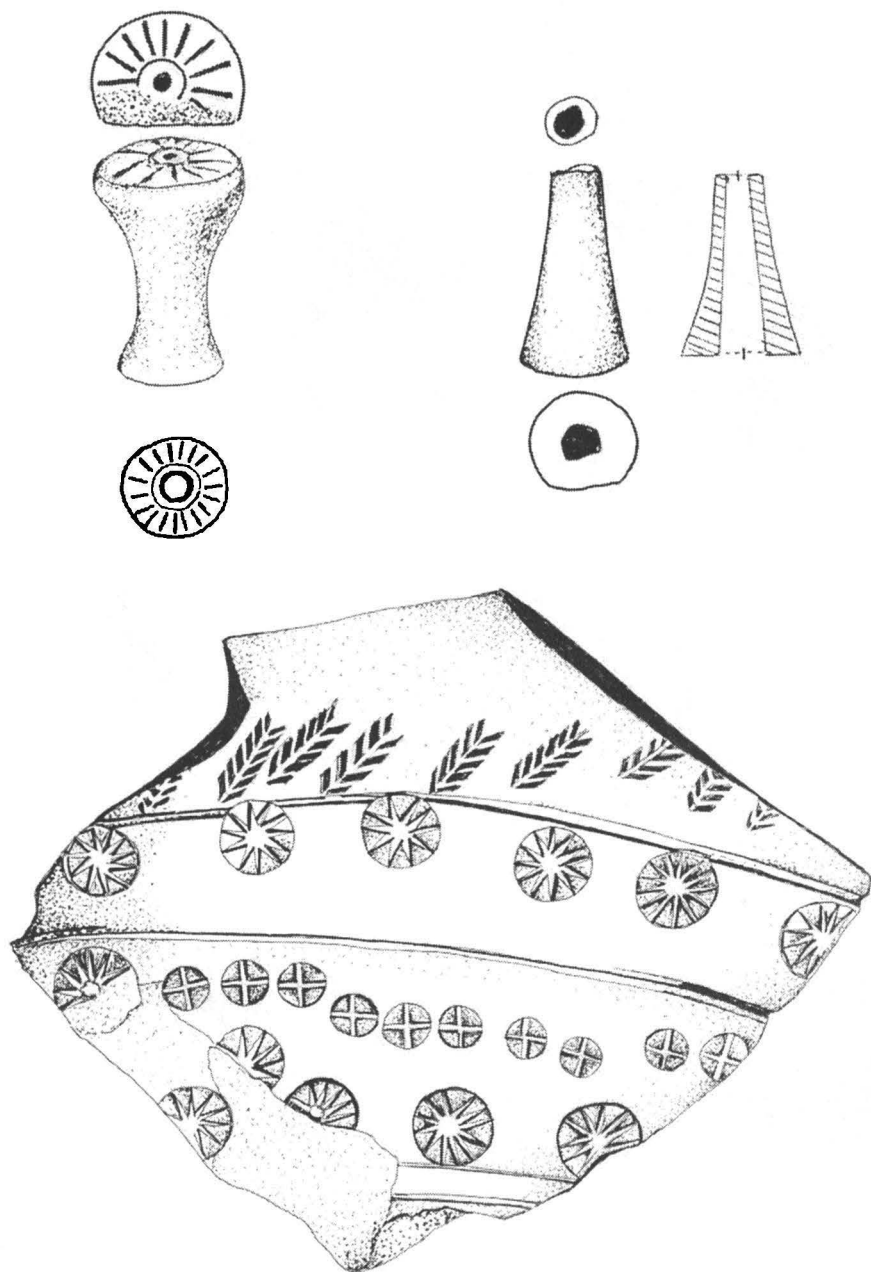
Pl. II

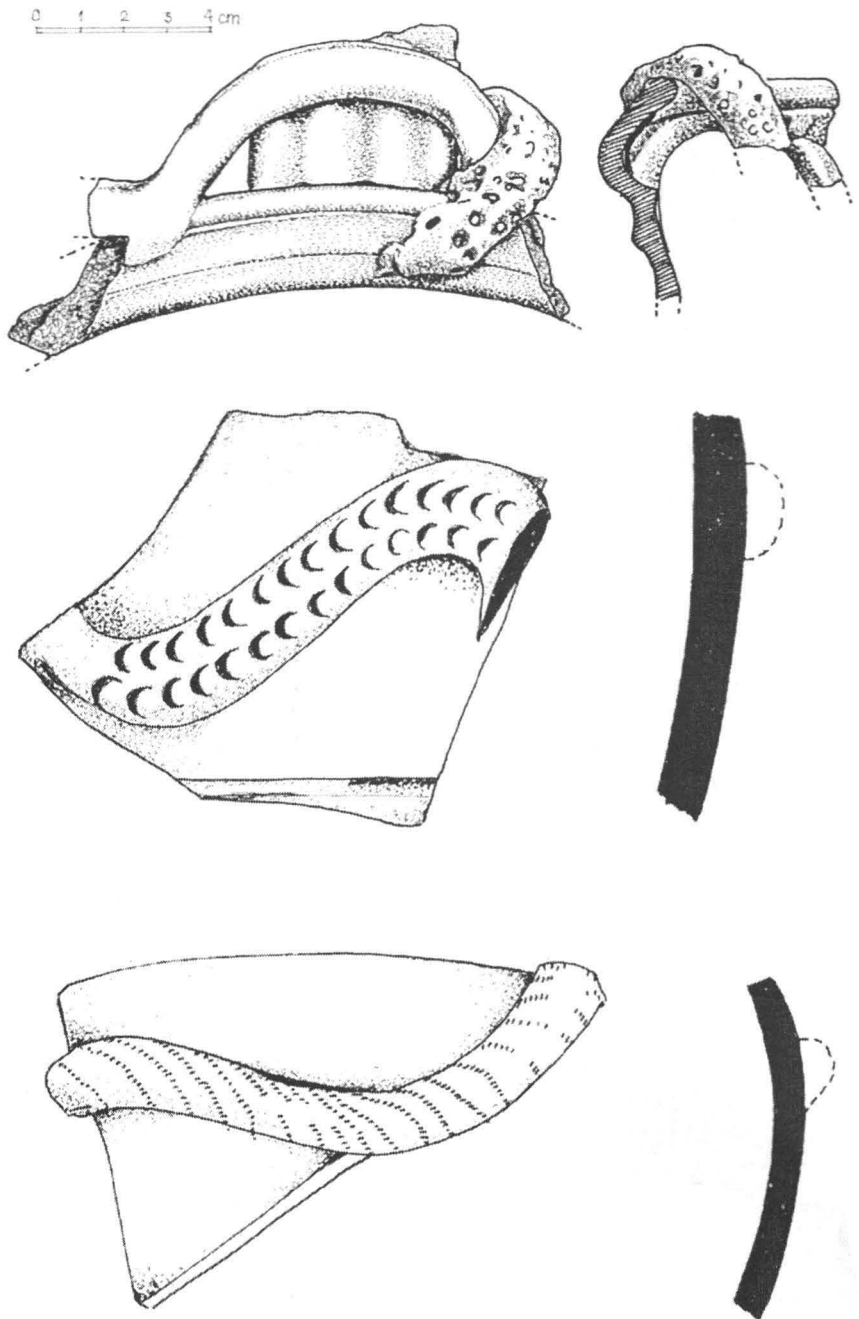
Pl. III

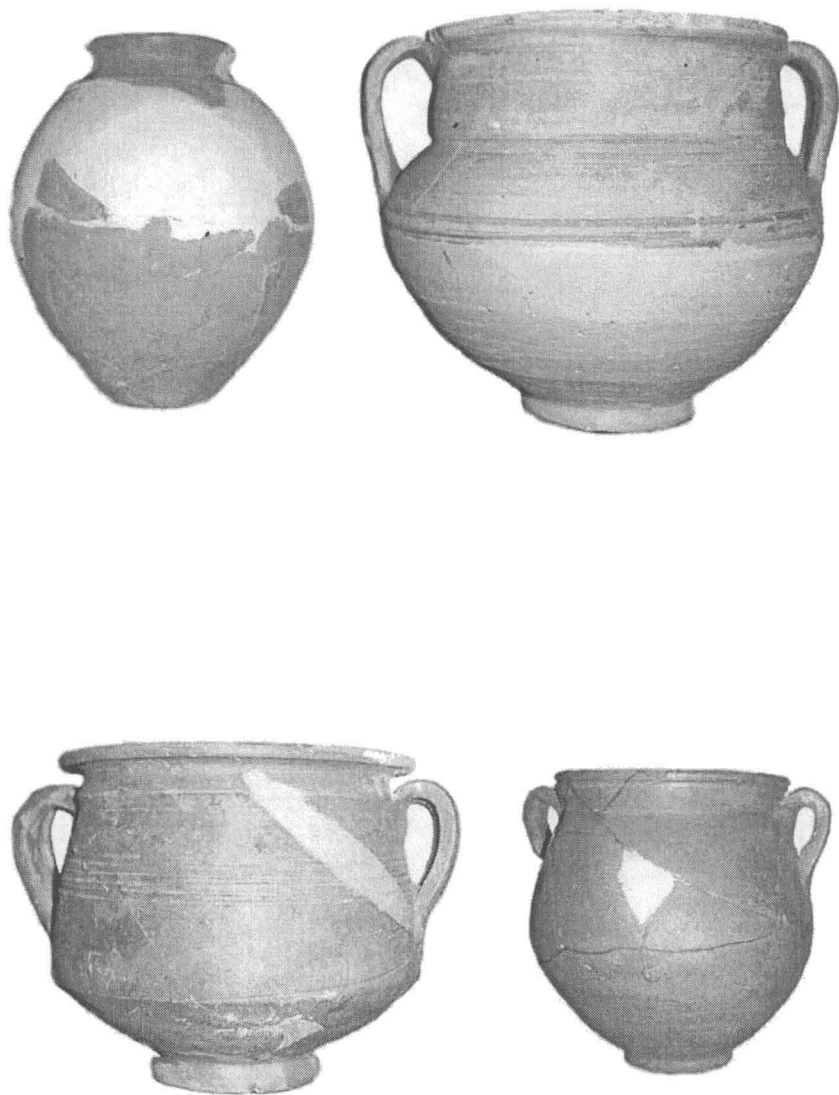
Pl. IV

Pl. V

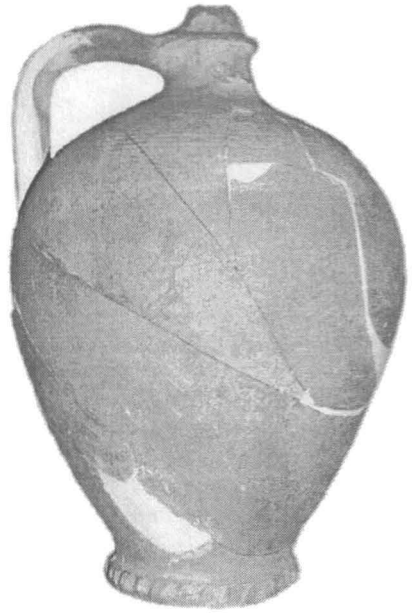

Pl. VI

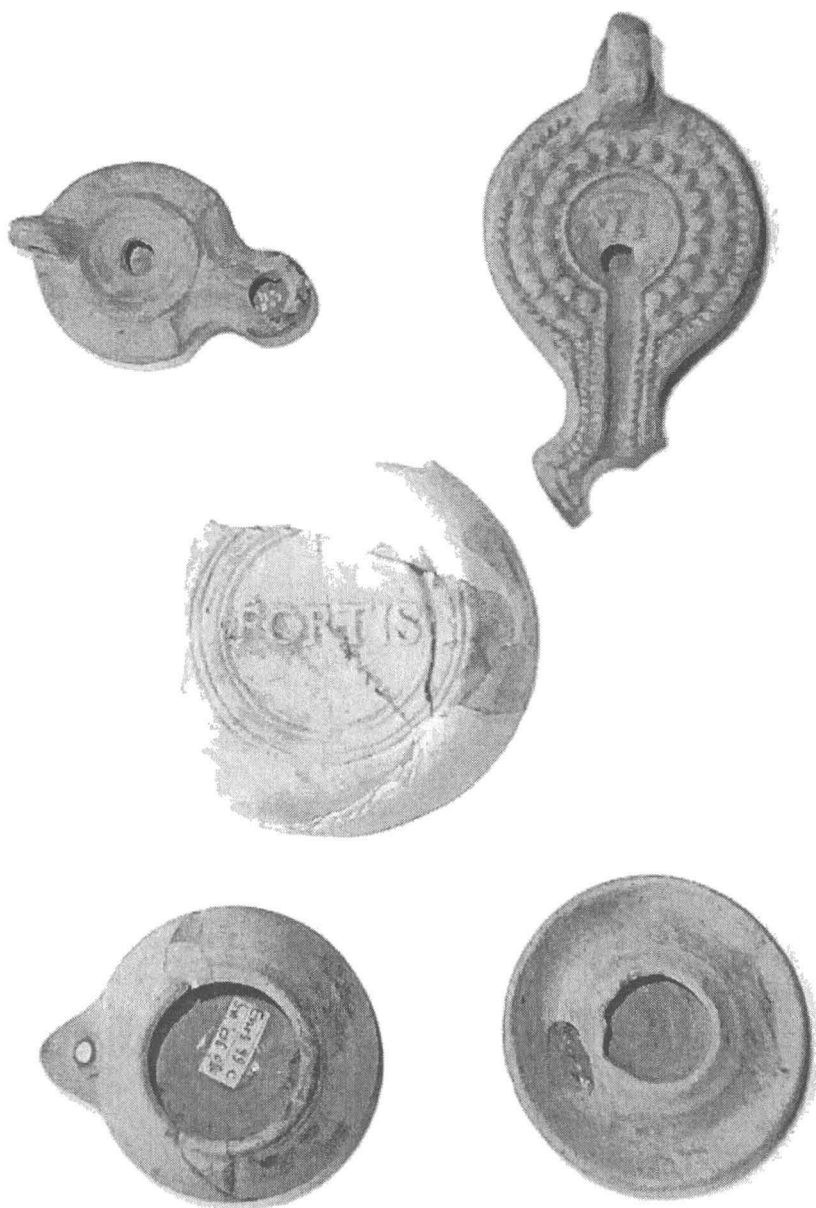

Pl. VII

Pl. VIII

Pl. IX

Pl. X

